

EVRENSELLİK İDDİASI VE DOĞU-BATI FARKLILIĞI BAĞLAMINDA KOHLBERG'İN AHLÂK GELİŞİMİ KURAMI

Yrd. Doç. Dr. Yüksel YILDIRIM*

Özet: Çalışmamızın konusu, Kohlberg'in ahlak gelişimi kuramının Doğu- Batı farklılığı açısından incelenmesidir. Kohlberg, evrensel bir ahlaki gelişim şeması oluşturmuş ve insanların belli kültürel farklılıklara rağmen evrensel aşamalardan geçerek gerçekleşen bir ahlak gelişimine sahip olduklarını iddia etmiştir. Kültürler arası farklılıklar bir yana toplumların da farklı gelişme çizgileri taşıdığı düşünülürse kuramın evrensellik iddiası tartışma yaratıcıdır. Bu nedenle çalışmada öncelikle psikolojik bir çalışma iddiasıyla ortaya çıkan kuramın sosyolojik altyapısı ortaya konmaya çalışılmış, bireysel bir konu olduğu düşünülen ahlak konusunun sosyolojik boyutu anlatılmıştır. Ardından Doğu ve Batı toplumlarının ortaya koyduğu çözümlerin farklılığı vurgulanarak, bir toplum çözümü biçimi olan ahlak konusunun da bu farklılık çerçevesinde ele alınması gerektiği iddia edilmiştir. Çalışmada vurgulanan başlıca tez budur.

Anahtar Kelimeler: Kohlberg, ahlak gelişimi, sosyoloji, Doğu-Batı farklılığı, evrensellik.

KOHLBERG'S THEORY OF MORAL DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF UNIVERSALITY ARGUMENT AND EAST-WEST DISCREPANCY

Abstract: Our study is the examination of Kohlberg's moral development theory in means of East-West diversity. Kohlberg had formed a universal moral development schema and claimed that people have a moral development actualizing with universal steps in spite of definite cultural differences. Apart from cross cultural differences, if it is thought that the societies have different development lines, theory's universalism assertion becomes debatable. For this reason, the sociological sub-structure of the theory emerged primarily in psychological studies, and the sociological dimension of the moral subject, which is thought to be an individual subject is explained. Then, it was argued that the solutions of the eastern and western societies emphasized the difference and the moral issue, which is a form of society solution, should be considered within this difference. It is the major thesis in this study.

Keywords: Kohlberg, moral development, sosyology, East-West diversity, universality.

1. GİRİŞ

Bu çalışmada toplumlar arası farklılaşmalar açısından evrensel bir ahlak gelişimi kuramı denemesi olan Kohlberg'in kuramını ele almaya çalışacağız. Ahlâk, insan düşüncesinin başlangıçtaki üç temel probleminden biridir. İnsan topluluklarının bir arada yaşamaları ve birlikte yaşama kurallarını ortaya koymaları ile bu kurallar üzerinde düşünmeleri eş zamanlı olarak ortaya çıkmıştır. Klasik anlamda felsefenin ortaya çıkışı ile birlikte ahlâk kavramı da felsefenin konuları arasına girmiş, İlk Çağ filozoflarından 19. yüzyıla çok sayıda filozof bu konuda görüş belirtmişlerdir. Sosyolojide de ele anılan konulardan biri olan ahlak, sosyolojinin önde gelen isimlerinin de çalışma alanı olacaktır (Durkheim 1947). İnsanların toplumsallaştığı

* Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü

her durumda, toplum içi kuralların düzenlenmesi, gerek felsefenin, gerek psikolojinin, gerekse sosyolojinin ilgi alanındadır. Bu anlamda insanlığın ilk düşünsel faaliyeti olan felsefeden, son dönemde ortaya çıkmış sosyolojiye kadar insanlık tarihi boyunca ahlâk konusu, insanlığın önde gelen tartışma alanlarından biridir.

Ahlâk kurallarının oluşumu toplumsal ilişkiler çerçevesinde mümkünken, bu kuralların bireye aktarımı genellikle aile içinde gerçekleşmektedir. Bu şekliyle bireylerin davranış biçimi, bir anlamda kültürlenme tabir edilen bir süreç ile kazanılmaktadır. Bu anlamda bireysel ahlak, toplumsal ahlak kavramının tezahürü konumundadır. Başka deyişle ahlâk, toplumsal bir olgu olarak varlığını kazanmıştır. Ahlâk kavramı en dar anlamıyla 'uyulması gereken kurallar bütünü' olarak algılanırken ve felsefede temel kavramları 'iyi' ve 'kötü' olarak sınırlandırılırken, anlam genişledikçe kişinin davranış biçimi, olaylar karşısındaki tutumu ve yargıları da ana çerçeveye dâhil olmaktadır. Bu nedenle bireysel tutum ve davranışlar bütünü üzerinden toplumu da düzenleme işlevi bulunmaktadır. Bu işlev, onu bir üstyapı kurumu haline getirecek ve ahlak, din ile birlikte sosyolojik bir olgu şeklinde karşımıza çıkacaktır. Birçok ahlak kuralı aynı zamanda dinî kurallardır. Olayın dinî boyutu, aynı zamanda ahlâk kurallarına genel geçer bir karakter yükleme sorununu da beraberinde getirmiştir. Değişmez referanslar taşıyan ahlak sistemleri, zamanın ve mekânın ötesinde hüküm taşıma iddiasıyla ortaya çıkacaklardır. Bu durumu felsefedeki temel tartışmalar da desteklemektedir. Ahlâk felsefesinin ana tartışma konusu 'evrensel ahlak yasası problemi' olmuş, genel geçer bir ahlâk sisteminin mümkün olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Gerek dinî karakterle ilişkili olarak, gerekse başka kaygılar nedeniyle, ahlak konusunda evrensellik iddiası ve evrensel ölçütler konusu dinin ve felsefenin yanı sıra farklı disiplinlerde de tartışma konusu olacaktır. Ve bu alanlarda ortaya çıkan isimler de ahlâk konusunda bir standartlaştırma çabasında olacaklar, belli şemalar, sınıflandırmalar ortaya atacaktlardır.

Bu çalışmada, bu yöndeki örneklerden biri olan Kohlberg üzerinde durulacaktır. Nasıl ki filozoflar evrensel bir ahlâk kuramının imkânı problemi üzerinde yoğunlaşmışlarsa, Kohlberg de özeldde insan gelişimi alanında geliştirdiği kuramında böyle bir kaygıdan yola çıkarak, bireylerin ahlâki gelişimlerinin belli bir sisteme bağlı olup olmadığını ortaya koymaya çalışmış, bu çabayla bir aşamalandırma denemesine girişmiştir. Bu anlamda Kohlberg'in ahlâk gelişimi kuramını 19. yüzyılla birlikte Batı bilim anlayışının her alanda getirdiği sınıflandırmacı ve aşamalandırmacı kuramların arasında görmek mümkündür. Batı'nın sistematik bilim anlayışının bir yansıması da bu kuramda karşımıza çıkacaktır. Kohlberg'in kuramı bilinen boyutuyla bir insan gelişimi kuramıdır ve daha çok pedagojik boyutuyla ilgilenilmektedir. Bu açıdan özellikle Türkçede yapılan yayınlarda *eğitim psikolojisi*, *gelişim psikolojisi* çalışmalarının içinde hacim bulmakta, konunun daha çok psikolojinin konusuna giren kısmı ile ilgilenilmektedir. Yine kuram bir

gelişim kuramı olması hasebiyle 'ahlak gelişimi' bağlamında konunun pedagojik boyutu da bulunmakta, çocukların ahlak gelişimlerini açıklayıcı boyutu ile de ilgilenilmektedir. Ancak Touraine gibi isimlerin görüşleriyle kurulan bağlantı ve Habermas'ın yaptığı göndermeler (Atiker 1998: 147.) kurama psikolojinin ve pedagojinin sınırları dışından da bakmayı ve bu isimler bağlamında konunun modernizm ve XX. yüzyıl Batı toplumu ile bağlantılı olarak incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Yine, Kohlberg'in kuramının "*liberal ideolojiyi reformcu biçimde yeniden yaşatma girişimi olarak değerlendirilmesi*" (Atiker 1998: 148) de basit bir bireysel gelişim kuramından öte anlamlar taşıdığına göstergesi olarak algılanabilmektedir. Bu nedenle kuramı kısaca tanıttıktan ve yaygın bilinenin ötesindeki sosyolojik boyutunu belirttikten sonra, konuyu Doğu-Batı farklılığı çerçevesinde ele almaya çalışacağız. Bu çaba bir anlamda evrensel olduğu iddia edilen ve temel düzeyde pedagojik alana da yansıyan bir şematizasyon çabasının medeniyet perspektifinden ele alınarak eleştirilmesi olacaktır. Amacımız kendi toplumuna özgü ve kendi gerçeklerimizden hareket eden sistemleştirme denemelerinin kavramsal düzeyde yolunu açmaktır.

2. KOHLBERG'İN AHLAK GELİŞİMİ KURAMI

Kohlberg, ahlâki gelişim kuramını tesis ederken bireylere içinde belli ikilemler barındıran olay örnekleri vermiş ve bu olay kahramanlarının davranışlarının 'suç' ve 'haklılık' kavramları açısından değerlendirilmesini istemiştir. Bu yöndeki araştırmalarını İngiltere, Malezya, Tayvan, Meksika ve Türkiye'de kişilerle yaptığı mülakatlarla gerçekleştiren Kohlberg, (Yeşilyaprak vd. 2008: 136.) kuramını Piaget'den farklı olarak somut davranışların gözlemleri üzerine değil, bireylerin karşılaştıkları ikilem durumlarındaki ahlâki akıl yürütmeleri üzerine kurmuş, gerçek yaşamda da buna benzer şekilde davranacağını varsaymıştır. (Kohlberg 1971: 183-186) Bu durum aynı zamanda kendisine yöneltilen eleştirilerin de dayanak noktalarından biri olacaktır (Çinemre 2014: 73-74.). Ara değişken kabul edeceğimiz "*kişinin empati yeteneği ve suç işleme kapasitesi, yasaklanan davranışın çekicilik derecesi, bireyin içinde bulunduğu grubun baskısı, yakalanma ihtimalinin düşük veya yüksek olması gibi*" faktörler ahlaki yargı ve davranış arasında farklılık doğurmaktadır (Cüceloğlu 2009: 354.). Söz konusu nedenlerle kişilerin örnek olaylar hakkındaki görüşleri ile davranışları farklı olabilmekte, dolayısıyla somut gözlemlere değil, bireylerin kendi söylemlerine dayalı bir araştırma sonucunda ortaya çıkan ahlâki bir sınıflandırma kuramı tartışma konusu yapılmaktadır. Başka deyişle kişilerin ahlâki yargıları ile ahlâki davranışlarının farklı olabileme ihtimali kuramın geçerliliğini sorgulatabilmektedir. Buna rağmen Kohlberg bahsettiğimiz ara değişkenlerle birlikte gerçekleşen ahlaki yargı ve davranış arasındaki karmaşık ilişkiye gerek önemi vermediğini kabul etse ve kuramını yeniden gözden geçirse de (Çinemre 2012) "*ahlâki davranıştan çok ahlâki yargı üzerinde durmuştur*" (Selçuk 2008: 122). Kişilerin yargı ve davranış bakımından farklı dönemlerde olabileceklerini kabul

etmiş, ancak gene de iki durum arasında bir ilişkinin kurulabileceğini ve yapılan tanımlamalardan yola çıkarak ahlâki davranışların kestirilmesinin mümkün olduğunu ileri sürmüştür.

Kohlberg'in kuramı, kişilerin ahlâki gelişiminin üç düzey ve her düzeyin kendi içinde iki alt evresi olmak üzere altı evrede biçimlendiğini belirtir. Her evrede bireylerin ahlâki davranışlarını ve yargılarını belirleyen temel prensipler, itici güçler bulunur ve birey, herhangi bir davranışı bu prensipten hareket ederek gerçekleştirir. Bu anlamda bireyin hangi niyetle davranışa yöneldiği bilirse, hangi evrede olduğu da bilinebilir. Dolayısı ile Kohlberg'in ahlâk kuramına göre bireyin bir davranışı hangi sebeple gerçekleştirdiği önemlidir. Bu nedenle yapılan görüşmelerde Kohlberg "Neden?" sorusunu özellikle sormuş ve buna alınan cevapları tasnif ederek bireyleri ahlâk gelişim düzeylerine göre sınıflandırmıştır. Bu aşamalar bütün kültürlerde geçerlidir (Kohlberg 1980: 30.). Bu anlamda Kohlberg'in ahlâk gelişimi kuramı, davranışçı kuramın gözlenebilir davranışlardan hareketle yaptığı çıkarımların aksine bireylerin bilişsel gelişim düzeylerinin bir yansımasından yola çıkmıştır denilebilir. Mülakatlarda akıl yürütmelerin çözümlenmesi ve buna göre yapılan sınıflandırma girişimi, olayın toplumsal davranış boyutunda değil, toplumsal sistem içinde bireyin algı ve bilişsel gelişim düzeyine göre ele alındığını göstermektedir. Ahlâk bilişsel gelişime paralel olarak ilerlemekte ve birey bilişsel gelişim üst aşamalara çıktıkça ahlâki düzeylerde de üst aşamalara çıkabilmektedir. Kohlberg'in kuramı bu şekliyle Piaget'nin ahlâk gelişimi kuramını destekler ve tamamlar niteliktedir (Erden ve Akman 2007: 123.).

Aynı zamanda, aşamaların bütün kültürlerde geçerli olduğu iddiası da tıpkı 19. Yüzyıl sosyoloji kuramlarında olduğu gibi evrensel bir aşamalandırma çabasını da ortaya koymaktadır. Batı merkezli ve "Batı merkezci" tarih anlayışı, çoğu alanda kendini gösterecek, bir ahlak gelişimi kuramında da yansımasını bulacaktır. Batı düşüncesinin evrensellik görünümü altında kendini merkeze alan ve kendi aşamalarını evrensel aşamalar olarak göstermeye çalışan kuramlarındaki çaba, bu alanda da ortaya çıkmaktadır. Kohlberg'in kuramı da bu anlayışın bir ürünü ve örneği olarak değerlendirilebilir.

Kohlberg'in çabası aynı zamanda ahlak olgusunu bireyselleştirmekte, bireyin bilişsel gelişiminin ve üst düzey düşünme süreçlerinin bir ürünü olduğu iddiasını temellendirmeye çalışmaktadır. Bunun sonucunda ahlak konusu yukarıda bahsettiğimiz üzere psikolojinin sınırları içinde kalmakta, sosyolojik açıdan değerlendirme imkânı bulamamaktadır. Ancak 'toplumda uyulması gereken kurallar bütünü' olarak tanımlanan bir olgunun toplumsal alandan alınıp bireysel alana ve bireyin zihinsel süreçlerine indirgenmesi tartışma konusudur. Bu anlamda gerek Kohlberg, gerekse Piaget meseleyi bireysel ve sınıflandırmacı bakış açısı ile ele almış ve yukarıda da belirttiğimiz gibi ahlâk, bu türden nesnelleştirme ve şemalandırma

girişimlerinin konusu olmuştur. Toplumsal ilişkiler ağının bir parçası ve yansıması olan ahlak, bireyselleştirilerek anlaşılması mümkün olmayan bir olgudur. Bu anlamda ahlak olgusu, bireysel alandan çıkıp toplumsal alanın da konusu olarak değerlendirilmeli ve sosyolojik bir bakışın içine dâhil edilmelidir. Bu şekliyle konu gerçek anlamını bulacaktır.

Kohlberg'in ahlâk gelişim kuramı içinde birinci düzey 'gelenek öncesi düzey' olarak adlandırılıp, 'itaat ve ceza evresi' ile 'araçsal ilişkiler evresi' olmak üzere iki alt evreden oluşur. Birinci evrede bireyin davranışlarını yöneten temel prensip ceza dürtüsüdür; birey kurallara ceza almamak için uyar. Bu anlamda itaat ve ceza evresi, bireyin kendisinin dışında ve üzerinde bir otoritenin altında olduğu ve davranışlarının bu otoritenin yönlendirdiği ilkel bir ahlâk aşamasıdır. Kişinin kendi kuralları yoktur; doğru ve yanlış dışsal bir otorite tarafından belirlenmiş ve bireye empoze edilmiştir. Birey ise dışarıdan gelen kurallara uyup uymamayı ancak ceza alıp almama durumuna göre belirler. (Kohlberg 1980: 91-96) Bir üst evre olan araçsal ilişkiler evresinde ise temel dürtü menfaat elde etme ya da bireysel haz tatmini kavramları ile açıklanabilir. Bu evredeki birey kurallara tamamen kendi menfaatleri için uyar. Kişi kurallara uygun bir davranış gerçekleştiriyorsa mutlaka kuralların işine gelen bir yönü vardır. Kişinin kuralları çiğnemesi ise gene kendi menfaatleri kurallar tarafından zedelendiği içindir. Bu durumda kurallar bireyin kişisel çıkarlarını zedeleyici, bireyi engelleyici nitelik taşımaktadır. Engelleme duygusu karşısında yaşayacağı stres yerine kuralı çiğnemeyi tercih etmektedir. Bazı durumlarda da birey tamamen bireysel anlamda, yaşadığı hazzı devam ettirmek için kuralları hiçe sayma eğilimi göstermektedir.

İtaat ve ceza ile saf çıkarıcı evreden oluşan gelenek öncesi düzeyde, ilk bakışta genel anlamda bireyselliğin hâkim olduğu görülmektedir. Bu düzeydeki bireyler daha çok bireysel korunma ve menfaat duygusuyla hareket etmektedirler. Bilişsel anlamda benmerkezci düşünce yapısının önde olduğu bu gelişim düzeyinde bireyler toplum içinde yaşamalarına rağmen Kohlberg'in sınıflandırma sisteminde gerçek anlamda toplumsallaşmış değildirler. İlişkiler ve davranışa götüren ahlâki akıl yürütmeler bu anlamda benmerkezci, başka deyişle bireyci bakış açısının egemenliğindedir. Kuramdaki 'gelenek öncesi' ifadesi 'toplumsallaşma öncesi' olarak okunursa, gerçek anlamını bulacaktır.

Ancak, Kohlberg'in bilişsel gelişime bağlı ahlak gelişimi ve gelenek öncesi dönemin benmerkezci vurgusu, ahlak olgusunu sosyolojik değerlendirme imkânından yoksun bırakmamaktadır. Kohlberg'in bu çabasının aksine gerek itaat-ceza evresindeki otorite, gerekse saf çıkarıcı evredeki menfaat kavramları ahlaki davranışlarda birey dışında değişkenlerin olduğunu ve bireyin üzerinde toplumsal etkilerin önemini ortaya koymaktadır. Bireyin ceza almamak için kurallara uyması, onun toplumsal bir varlık olduğunu, davranışlarının toplumsal normlarla şekillendiğini ispatlar. Bu durum kişinin davranışlarında bireysel gelişim ve

kaygılardan ziyade, toplum içinde yaşamının sonucunun önemini belirtmektedir. Gene araçsal ilişkiler evresindeki menfaat duygusu, kişiler arası etkileşimin göstergesidir. Kıyas ve karşılık kavramları bireyin bir ilişki biçiminin bir parçası olduğunu, toplumsal sistemin içinde diğer insanlarla ilişki kurduğunu ortaya koymaktadır. Bu anlamda Kohlberg'in ahlak gelişimi kuramında bu düzeyde toplumsal ilişkiler ve birey üzerinde bu ilişkilerin getirdiği yansımalar bulunması olağandır.

İkinci dönem 'geleneksel düzey' olarak adlandırılmaktadır. Dönemin ilk, kuramın üçüncü evresi olan 'kişiler arası uyum' evresinin temel prensibi sosyal onay alma, başkaları tarafından takdir edilme, ayıplanmama, gruba kabul edilme, gruptan dışlanmama, grup uyumunun bozulmaması gibi kavramlarla ifade edilebilir (Kohlberg 1971: 164.). Bu evrede birey benmerkezcilikten uzaklaşarak aile başta olmak üzere bir sosyal gruba dâhil olmuştur ve grubun kendisi hakkındaki düşüncelerini önemseyerek buna göre davranmaktadır. Kurallara uyma gerekçesi insanların gözünde 'iyi çocuk' olmak, aferin almaktır. Aynı gerekçeyle de kuralları çiğneyebilir. Davranışlarındaki temel düşünce diğer insanların gözüne girmek ya da gözünden düşmemektir. Dördüncü evre, 'kanun ve düzen' evresidir. Bu aşamanın en önemli özelliği kişinin kayıtsız şartsız kanunlara uyma eğilimidir. Bu evredeki birey için kanunlar toplumun devamını sağlamak içindir ve bu nedenle sorgulanmadan uyulması ve uygulanması gereken kurallardır. Burada kanun kavramından yalnızca yazılı hukuk kuralları değil, gelenek ve görenekler, töreler, aile içi prensipler, hatta sınıf kuralları da anlaşılmalıdır. Bu anlamda sınırları kurallarla çizilen mevcut sistemin korunması için bireylerin bu kurallara uyması, onları eleştirmemesi ve değiştirmeye çalışmaması gerekir.

Geleneksel düzeyde görüldüğü gibi, birey artık toplumsallaşma sürecindedir. Davranışlarında kendi egosu değil, içinde bulunduğu grubun ruhu ve düzeni önem kazanmaktadır. Bireyin kendi menfaatleri ve otoriteye karşı duyduğu çekinme hissi yerine ait olma duygusunun tatminine yönelik davranışlar sergilediği görülmektedir. Bu anlamda birey ahlâki gelişim sürecinin bu aşamasında farklı ihtiyaçlarının giderilmesi için çaba göstermektedir denilebilir. Artık bireycilik ve bireysellik değil, üst faktörler egemendir. Benzer şekilde bu aşamayı da geleneksel yerine 'toplumsallaşmış ahlâk' düzeyi olarak okumak yerinde olacaktır. Bireyin içinde bulunduğu sosyal grubun eğilimleri ve normları davranışlarını kontrol etmekte, önceki düzeydeki otorite korkusu veya menfaat elde etme durumu yerine sıkışmış toplumsal ilişkiler söz konusu olmaktadır. Yukarıda sözünü ettiğimiz toplumsal ilişkiler sisteminin burada daha belirgin şekilde altı çizilmektedir. Bireyin gruba dâhil olma ve grup içi ilişkilerle davranışlarının şekillenmesi durumu gerçekte ilk düzeyden itibaren olmakla birlikte bu ahlak düzeyinden itibaren Kohlberg tarafından da belirtilmektedir. Bu anlamda Kohlberg'in ahlak gelişimi kuramı geleneksel düzeyin dışında da ilk düzeyi ile birlikte sosyolojik boyutu olan ve

kişilerin toplumsal ilişkiler ağının parçası olduğu ve ahlak olgusunun bireysel değil toplumsal karakter taşıdığına anlaşıldığı bir kuram olarak değerlendirilmelidir.

Kohlberg'in ahlâk gelişimi kuramında kanımızca en önemli ve tartışmaya en açık dönem 'gelenek sonrası/ötesi' olarak adlandırılan düzeydir. Kuramın beşinci evresi olan ilk aşaması 'sosyal sözleşme evresi' şeklindedir. Kohlberg'e göre bu evredeki birey kanunların toplumun ortak kanısı ile oluşturulması gerektiğini savunur. Bunu yaparken ana amaç, toplumsal menfaat duygusu olmalıdır. Bu nedenle kurallar ortaklaşa belirlenmelidir ve demokrasi, sürecin esas unsurunu teşkil etmelidir. Evrenin en önemli özelliği, kuralların değişebilirliğidir. Bir önceki evrede kanunlar sorgulanamaz ve değiştirilemezken bu evredeki birey, kuralların yeri geldiğinde toplum menfaati ya da huzuru için esnetilebileceğini, gerekirse değiştirilebileceğini savunur. Kurala, herhangi bir otorite ya da grup için değil, demokratik ilkeler ve toplumsal uzlaşma mantığı içinde uyar. Bu mantığa aykırı kuralların ise değişmesi gerektiğini savunur. Kohlberg'in kuramındaki son evre ise 'evrensel ahlâk ilkeleri' evresidir. Ahlâki gelişimin tamamlandığı bu evrede olan bir birey her türlü kanunun özgürlük, eşitlik, adalet gibi evrensel ilkelere ve temel insan haklarına uygun olarak düzenlenmesi gerektiğini kabul eder (Lovell 1997: 148.). Buna göre hiçbir kanun, bu temel haklara ve ilkelere aykırı olamaz. Birey, bu evrensel değerlerle çelişen kurallara uymayabilir. Kurallara söz konusu ilkelerle bağdaştığı ölçüde uyulur. Bu anlamda, evrensel ahlâk ilkeleri evresindeki birey için ahlâki yargılarını belirleyen bir otorite yoktur denilebilir. Ya da başka deyişle otorite, bireyin evrensel ilkeler eşliğinde yoğrulmuş kendi vicdanıdır.

Gelenek sonrası düzey, bireylerin toplumun genel kabulünün üzerinde düşünce tarzları geliştirdiği bir ahlâk aşamasıdır. Toplumsal kurallar üzerine sorgulayıcı perspektifin getirildiği, genel çerçevenin toplum mantığından üstte çizildiği bir düzey söz konusudur. Bu aşamada, özellikle son evredeki bireyler için toplum ve toplum kuralları bağlayıcı olmamaktadır. Gelenek öncesi düzeyde henüz toplumsallaşamamış bireylerin ahlâki gelişim seviyeleri sınıflandırılırken, bu düzey, toplumsallığın üzerindeki bireylerin toplum sistemine karşı eleştirel duruşları üzerine kuruludur. Bu nedenle 'gelenek sonrası' kavramını 'toplumsallaşma sonrası' şeklinde revize etmek, kuramın sosyolojik anlamda daha doğru kavramsallaştırılmasını sağlayacaktır.

Kohlberg'in kuramında bu düzeyin, kendisi tarafından da tam anlamıyla kavramsallaştırılmadığı görülmektedir. Geleneksel düzey üzerine toplumun az bir kısmının çıkacağını belirtmesi bu anlamda gelenek sonrası düzeyi teorik ve ütopyik bir aşama olarak kılmaktadır. Bu düzeyde bireyler genel kuralların, başka deyişle toplum çözümünün dışına çıkabilmekte, bu kuralları esneterek gerektiğinde kendi çözümlerini ve önerilerini getirebilmektedirler. Bu anlamda söz konusu aşama, bireysel çözümlerin ön planda olduğu, kişilerin toplum ötesine geçip kendi çözümlerini geliştirdiği Batı toplum tipine uygundur. Yunan

şehir devletlerinde kişiler Doğu'nun artı ürününü ele geçirmek için bireysel maceralar peşinde koşmuşlar, ticaret ve soygun faaliyetleri son tahlilde toplumun zenginliğini artıran, ancak bireysel çözümler olmuşlardır. Amerika kıtasının keşfi ve zenginlik aktarımı da İspanya tahtının desteği ile de olsa sonuçta mevcut sistemin dışında ve bireysel girişimlerdir. Bu nedenle gelenek ötesi düzeyi, yeni toplum çözümlerini destekleyici bir aşama olarak görmek mümkündür. Başka deyişle Kohlberg'in bu düzeyi, yeni önerileri ve mevcut sistemin dışına çıkışları kural dışı davranışlar olarak görmek yerine daha üst bir evrede açıklamaktadır. Bu anlamda sosyal sözleşme evresinde olduğu gibi toplumun menfaatine olmak koşulu ile kimi zaman mevcut kurallar esnetilebilir, kural dışına çıkılabilir.

3. ŞEMACILIK MANTIĞI VE DOĞU BATI FARKLILIĞI BAĞLAMINDA KOHLBERG

Kohlberg'in ahlak gelişimi kuramını özetlemeye çalıştık. Kohlberg, belli bir sistematizasyon çabası taşımaktadır. Bireylerin ahlâki davranış özellikleri aşamalar halinde ele almaya çalışarak bir şemaya oturtmak istemektedir. Bu durumun bütün toplumların aynı gelişim seyrini izlediğini iddia eden 19. Yüzyıl Batı sosyolojisi şemalarından görüntü itibarıyla farkı yoktur. Comte, Marx, Weber gibi isimler toplumların gelişim evrelerini evrensel iddialarla ortaya koyarken, Kohlberg de, bireylerin ahlâki gelişim evrelerini gene evrensel bir ahlâk gelişimi kuramı iddiasıyla sınıflandırmış ve sistemleştirmiştir. Batı düşüncesinin klasik sınıflandırmacı, şemalandırmacı bakış açısı bu noktada da karşımıza çıkmaktadır. Ahlâk, toplumda uyulması gereken kurallar bütünüdür ve bu kuralların genel çerçevesi toplumun toplumlar arası ilişkilerine bağlı olarak toplum içinde belirlenmektedir. Hal böyle iken, söz konusu bakış açısı ile toplumlar üstü bir gelişim çizgisi ortaya konmaya çalışılmaktadır. Bu anlamda bireyler arasında bile belirgin farklılıklar gösteren ahlâk konusu, toplumlar arası bir standartlaştırma çabasının konusu olmaktadır. Kuramların kendi içinde bireylerin ahlâki gelişimde öznelleştiği aşamalardan bahsedilse de bizzat bu aşama da kişilerin nesnel bir çerçeveye oturtulmaya çalışıldığının göstergesidir. Bu durum modernizmin durum ve olaylara bakış açısı ile doğrudan örtüşmektedir. Kuramın perspektifinden baktığımızda modern toplumda bireyler henüz toplumsallaşmadıkları aşamada benmerkezcidirler. Bir üst aşamada toplumsal örgütlenmelerin içindedirler ve sistemin devamından yanadırlar. Bütün ahlâki akıl yürütmeleri bu doğrultudadır. Son düzeyde ise bireyler mevcut sistemi belirleyen kuralların belli esaslar çerçevesinde belirlenmesini ve dolayısıyla sistemin bu doğrultuda gerekirse değişerek devam etmesini savunmaktadırlar. Yani amaç sistemi değiştirmek değil, revize ederek sistem içinde farklı çözüm önerileri sunmaktır. Bu durum Kohlberg'te kutsanarak ileri bir ahlaki aşama olarak nitelenmesi sağlanmıştır.

Kohlberg'in ahlâk gelişimi kuramı bu anlamda modernizmi ve modern Batı toplumunu meşrulaştırma ve yeniden tesis etme çabasıdır denilebilir. Kohlberg'e göre gelenek ötesi düzeye

otuz yaş üstü insanların ancak % 25'i geçebilmektedir. Bu anlamda toplumun çoğunluğu geleneksel düzeyde yığılmaktadır. Bu durumda modern toplumda insanların çoğunun var olan yasaları ve düzeni eleştirmeden sistem içinde kaldıkları ve ahlâki yargılarında da sistemin devamına yönelik akıl yürüttükleri söylenebilir. Başka deyişle bireyler toplumsallaştıkça toplumun genel bakış açısını kazanıp, mevcut kuralları uygulama eğilimindedirler. Kuramın üst evresi ise somut bir gerçeklikten öte felsefi ya da romantik bir tasarı şeklindedir. Kohlberg tarafından dahi net bir şekilde ortaya konmamış bu düzey insanların çok azının çıktığı, hatta en üst seviyeye kadar yalnızca azizlerin ve peygamberlerin çıkabileceği iddiası, bu düzeyi romantikleştirmekte, somut toplumsal gerçeklikten uzaklaştırmaktadır. Bu şekliyle kuram, ancak ilk dört evresi mevcut ahlâki gelişim özelliklerini tanımlayabilen, bir yanılla ise yalnızca tasarım seviyesinde kalan bir açıklama biçimidir.

Ahlak, toplum çözümünün bireylerin davranışlarını kayıtlamasından ibarettir. Üst yapıda meydana gelen çözümün topluma yansması ve toplumsal sistem içinde insanların davranış biçimlerini düzenleme girişimidir. Benzer ve daha geniş anlamda bir durumu hukukta da görmek mümkündür. (Eğribel 1996.) Bu anlamda ahlak bir toplumun, toplumlar arası ilişkilerde geliştirdiği çözümün toplumsal alanda bireylerin davranışlarını kayıtlama çabasıdır denilebilir. Bu nedenle farklı toplum çözümlerine sahip olan Doğu ve Batı'nın farklı toplumsal davranış kalıplarına sahip olması mümkün ve olağan bir durumdur. Doğu toplumlarında çözümün Devlet eliyle gerçekleşmesi ve kolektif çözümler, Doğu insanının Devlet'e ve otoriteye bakışını bir biçimde şekillendirirken, Batı'da bireysel çözümlerin ve bireyciliğin ön planda olması da söz konusu kavramlara ilişkin algının farklı olmasını sağlayacaktır. Bunun sonucunda her iki toplum tipinin farklı toplumsal ilişkilerinin farklı ahlaki yargıları ve farklı ahlak sınıflandırmalarına neden olması muhtemeldir. Buna rağmen tek bir kalıpla ve şemalandırma çabası ile açıklamak kanımızca eksik bir açıklama biçimi doğuracaktır.

Batı'da bireysel çözümler ön planda olduğu için gelenek sonrası evreler kurama dâhil edilerek sistem dışı yeni çözümlere şema içinde olanak tanınmıştır. Doğu'da çözüm devlet eliyle gerçekleştiği için bu anlamda bir kategorizasyon mümkün değildir. Devlet, çözümü sağlayan unsur olduğu için hukuk örneğinde olduğu gibi ahlaki kurallarda da belirleyici olan, insanın toplumsal davranışlarını kayıtlayan bir aygıt olarak karşımızdadır. Toplum çözümünü sağlayan Devlet, kural dışılığı meşrulaştırmamakta, bireylerin kanun dairesinde ve mevcut çözüm içinde kalmalarını istemektedir. Bu nedenle gelenek ötesi düzeyin Doğu toplumları için uygunluğu tartışma konusudur.

Bireysel çözümler, Batı'da toplumun temelinin birey olması sonucunu doğurmuş ve bireycilik toplum içi ilişkileri belirlemiştir. Bu nedenle Kohlberg'in kuramındaki gelenek öncesi düzeyin başka deyişle bireysel menfaat ve caza almama dürtüsünün Batı içinde bir açıklaması

vardır. Bireyler, kendi çıkarları toplum çıkarları ile çeliştiğinde kendi çıkarları lehine mevcut çözümün ve ilişkilerin dışında –ötesinde değil- davranabilmektedirler. Dolayısı ile otoritenin varlığı ve menfaat kavramları kuramda yer edinebilmektedir. Ancak Doğu'da söz konusu kolektif çözümler ve bireysel çözümlere gerek kalmaması, ilişkilerin birey temelinde gerçekleşmemesi sonucunu doğurmuş ve toplumun temeli çözümün genç kuşaklara aktarıldığı aile olmuştur. Bu nedenle Doğu toplumlarında bireyin çözümü toplumun çözümünden farklı olmadığı için çözüm dışı bireysel menfaat kavramı söz konusu olmamakta, ayrıca birey toplum çözümüne alternatif bir girişimde bulunmayacağı için otorite korkusu gibi bir kavrama ihtiyaç kalmamaktadır. Bunun yanı sıra aynı sebeplerle bireylerin toplum çözümünün ötesinde yeni çözüm arama girişimlerine de gerek olmayacağı için yukarıda belirttiğimiz gibi gelenek ötesi ahlak evrelerinin Doğu toplumları için açıklayıcı boyutu kalmayacaktır. Bu anlamda Kohlberg'in kuramı Doğu toplumları için yalnızca toplum çözümlerinin geçerli olduğu, dolayısı ile kanunların ve grup içi etkileşimin ön planda tutulduğu geleneksel düzeyle anlamlı hale gelmekte, Batı ve Doğu için evrensel bir açıklama özelliği taşımamaktadır.

Bu anlamda Kohlberg'in kuramı kanımızca dikey bir insan gelişimi kuramından ziyade yatay bir sınıflandırmaya daha uygundur. Toplum biçimleri açısından evrensel bir kuram olamayacağı gibi, insanların yaş aldıkça daha üst bir ahlaki aşamaya geçmesi iddiası da belli durumlarda eleştiriye açıktır. Günümüzde kişiler aynı gün içinde bile farklı ahlaki evrelerin özelliklerini gösterebilmektedirler. Bu anlamda yaşlara bağlı boylamsal bir aşamalandırma çabası yerine kesitsel bir ahlaki tasnif toplumsal gerçeğe daha yakın görünmektedir. Bu durumda bile kesin çizgiler yerine kategoriler arasında geçişlerin mümkün olduğunu gözden kaçırmamak ve bu geçişlerin hangi toplumsal gerçek ve gerekçelere dayandığını incelemek gerekir.

Son kertede Kohlberg'in kuramı bir gelişim kuramı iddiasıyla ortaya çıkmakta ve genelde eğitim psikolojisiyle, yukarıda belirttiğimiz nedenlerle de eğitim sosyolojisinin sınırları içinde değerlendirilebilmektedir. Söz konusu Doğu-Batı farklılığını ortaya koyduktan ve toplumların farklı gelişim çizgileriyle var olduğunu belirttikten sonra bu kuramın kendi toplumumuz için kullanılabilir olduğu da tartışmaya açıktır. Gerek pedagojik bir gelişim kuramı olarak değerlendirelim, gerekse eğitim sosyolojisi perspektifinden bakalım, kuram Batı toplumundan çok farklı gelişim aşamaları izleyen kendi toplumumuz için açıklayıcı özelliğe sahip olmamaktadır. Bu nedenle eğitim bilimleri bağlamında da tartışma götürür bu kuramın mevcut farklılıklar bağlamında yeniden ele alınması gerekir. Bize özgü ve kendi gerçeklerimizden hareket eden bir eğitim sosyolojisi ve pedagoji bilimi tesisiyle birlikte bu alanda da kendi kuramlarımızı ve varsa gelişim aşamalarımızı koymamız mümkün olacaktır.

4. SONUÇ

Kohlberg'in ahlak gelişimi kuramını temel çelişkilerini kısaca ortaya koymaya çalıştık. Genel eğilimde bir psikoloji, alt düzeyde bir gelişim psikolojisi kuramı gibi görülse de ahlak kavramının sosyolojik boyutu üzerinde durarak konuyu sosyolojinin sınırları içinde ele almaya çalıştık. Kohlberg, kuramını bir insan gelişimi kuramı olarak ele alıp, ahlaki bireyin bilişsel ve bireysel gelişim sürecinin bir parçası olarak görse de kuramın her aşamasında sosyolojik bir vurgu ile meselenin gerçekte toplumsal ilişkilerle bağlantılı olduğu ve bireylerin davranışlarının zihinsel gelişim yerine toplum içindeki durumları ile ilişkili olduğunu açıklamaya çalıştık. Bu anlamda Kohlberg'in kuramını bireysellikten çıkarıp toplumsallığa taşımaya çalıştık.

Söz konusu çabanın ardından konunun toplumsalın da ötesinde toplumlar arası ilişkilerle de bağlantılı olduğunu ortaya koymaya çalışıp, Doğu ve Batı toplumlarının farklı gelişim çizgilerini yaşadığı, dolayısıyla farklı toplum yapılarıyla ortada olduğunu belirttik. Bu nedenle Kohlberg'in kuramının her toplum tipi için genel-geçer bir kuram olamayacağını, evrensel bir iddia taşımasının mümkün olmadığını iddia ettik. Konu tartışmaya açıktır. Toplumsal değişme ve toplumlar arası ilişkilerin aldığı yeni biçimler modern topluma yönelik açıklama biçimlerinin sorgulanmasını ve bu açıklamaların yeniden ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Meselenin toplumlar arası boyutu bir yanda dururken aynı toplum içinde bile değişen koşullar kuramların geçerliliğini yitirmesine sebep olmaktadır. Kohlberg evrensellik iddiasıyla yola çıktığı kuramında farklı toplumların aynı açıklama biçiminde eritildiği kuşatıcı bir iddia ortaya atmasına rağmen bunun bütün toplum yapılarını kapsadığı öncelikle ayrı bir tartışma konusudur. Farklı tarihsel serüvenler geçiren ve toplum aşamaları kaydeden toplumların aynı ahlâki gelişim çizgisini izledikleri tartışma götürür. Bu anlamda Kohlberg'in kuramının Doğu-Batı farklılığına göre yeniden ele alınması gerekmektedir.

Çalışmamızda bu kaygıyla yola çıkarak genel bir değerlendirme girişiminde bulunduk. Ayrıntılı bir karşılaştırma ve kendi toplumumuza özgü bir ahlak gelişimi kuramı boşluğu ortadadır ve konu araştırmacıların ilgisine ihtiyaç duymaktadır. Sözü ettiğimiz bize özgü bir kuram, aynı zamanda eğitim sosyolojisi ve pedagoji çalışmalarını da kayıtlayacak, Batı'dan ithal kuramlarla değil, kendi gerçeklerimizden hareket ederek oluşturulan açıklama biçimleriyle yaklaşılan toplumumuz, gerçek görüntüsü ile anlaşılacaktır. Çalışmamız, bu yönde bir tartışmaya ve araştırma girişimlerine katkı sağladığı ölçüde kendini başarılı sayacaktır.

KAYNAKÇA

- ATİKER Erhan, (1998), **Modernizm ve Kitle Toplumu**, Ankara: Vadi Yayınları.
- CÜCELOĞLU Doğan, (2009), **İnsan ve Davranışı**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ÇİNEMRE Semra, (2012), Ahlak Eğitimi Bağlamında Kohlberg'in Ahlak Gelişim Teorisi Ve Sorunları, **(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- ÇİNEMRE Semra, (2014), "Kohlberg'in Ahlak Gelişim Teorisine Yönelik Bazı Eleştiriler", **Değerler Eğitimi Dergisi**, S.28, s.69-99.
- DURKHEİM, Emile, (1947), **Ahlak ve Hukuk Kaideleri Hakkında Dersler**, (Çev). Hüseyin Nail Kubalı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
- EĞRİBEL Ertan, (1996), Toplum Çözümleri ve Hukuk Olayı, **(Yayınlanmamış Doçentlik Çalışması)**, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- ERDEN Münire. ve AKMAN Yasemin, (2007), **Eğitim Psikolojisi**, Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- KOHLBERG Lawrence, (1971), "From is to Ought: How to Commit the Naturalistic Fallacy and Get away with it in the Study of Moral Development", (Ed.) T. Mischel, **Cognitive Development and Epistemology**, (s. 151-235), New York: Academic Press,
- KOHLBERG Lawrence, (1980), "Stages of Moral Development As A Basis For Moral Education", (Ed.) Brenda Munsey, **Moral Development, Moral Education, and Kohlberg** (s. 15-98), Alabama: Religious Education.
- KOHLBERG Lawrence, (1984), "The Relationship of Moral Judgment to Moral Action", **Essays On Moral Development: Vol. 2**, s. 498-581.
- LOVELL Alan, (1997), **Some Thoughts on Kohlberg's Hierarchy of Moral Reasoning and Its Relevance for Accounting Theories of Control**, Accounting Education.
- SELÇUK Ziya, (2008), **Eğitim Psikolojisi**, (15. Baskı), Ankara: Nobel Kitabevi.
- YEŞİLYAPRAK Binnur, (Ed.), (2008), **Eğitim Psikolojisi: Gelişim-Öğrenme-Öğretim**, Ankara: Pegem Yayınları.